

**Ważny krok w badaniach dziejów
Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.
Refleksje wokół książki Zbigniewa Opackiego
*Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana
Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021,
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 713**

DOI: 10.15290/sp.2022.30.11

Abstrakt	Artykuł recenzyjny dotyczący publikacji Zbigniewa Opackiego <i>Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939</i> .
Słowa kluczowe	Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, uniwersytety, dwudziestolecie międzywojenne
Abstract	Review article on the book by Zbigniew Opacki <i>Faculty of Humanities of the Stefan Batory University in Vilnius 1919–1939</i> .
Key words	Stefan Batory University in Vilnius, universities, the interwar period

Dzieje Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, a także losy kresowych uczelni cieszą się wśród historyków niezmienną popularnością. Przez wiele lat, ze względu na niedostępność wschodnich archiwów dla historyków z Polski, badania były utrudnione. Otwarcie archiwów, zwłaszcza we Lwowie (Державний архів Львівської області oraz Центральний державний історичний архів України) oraz w Wilnie (Lietuvos centrinių valstybės archyvas) pozwoliło na rozpoczęcie kwerend na szerszą skalę. Efektem prowadzonych badań są prace poświęcone uniwersytetom lwowskiemu i wileńskiemu¹. Niesłabnąca popularność tematu historii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (USB) przyniosła w ciągu ostatnich kilkunastu lat szereg prac, zarówno monografi, dzieł o charakterze wspomnieniowym, przyczynkarskim, skupionych wokół wybranych

¹ Na temat dziejów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i osób z nim związanych zob. min.: J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946*, Kraków 2007; *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. A. Redzik, Kraków 2015; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012; P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011; W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy. Studia nad dziejami Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Toruń 2012; R. Wiaderna-Kuśnierz, *Prawo rzymskie na uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Toruń 2017; M. Chrostek, *Złote lata polonistyki lwowskiej (1919–1939)*, Rzeszów 2016. Warto dodać, że ukazała się monografia stworzona przez ukraińskich historyków – *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка, т. 1-2*, Львів 2011.

zagadnień i postaci². Na odrębne zasygnalizowanie zasługuje również fakt czerpania z przedwojennej spuścizny przez litewski Uniwersytet Wileński³. Należy zatem uznać, iż humanistyka wileńska, a w zasadzie poszczególne jej części, doczekały się w sumie licznych opracowań, jednak co należy podkreślić, nie było do tej pory pośród nich ujęcia monograficznego.

O doniosłości istnienia i funkcjonowania USB po latach pisał absolwent Wydziału Humanistycznego USB, historyk literatury Czesław Zgorzelski: „nie

² Na temat dziejów Uniwersytetu Stefana Batorego i osób z nim związanych zob. m.in.: A. Supruniuk, M.A. Supruniuk, *Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939/1942). Historia, stan i perspektywy badawcze*, w: *Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*, tom specjalny 2017, s. 147–169; A. Supruniuk, J. Szudy, *Dzieje Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939)* t. 1 i 2, Toruń 2021; T. Dalecka, *Dzieje Polonistyki Wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003; W. Szulakiewicz, *Pedagogika na Uniwersytecie Stefana Batorego*, Toruń 2019; J. Marciniak-Kozłowska, E. Jakimowicz (red.), *Józef Marcinkiewicz. Genialny Matematyk-Męczennik Katynia*, Sobolewo 2017; Dąbrowski P., D. Szpoper (red.) *Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego*, Gdańsk 2016; M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015; T. Gołębiewska, *Stefan Burhardt. Rys biograficzny (1899–1991)*, Toruń 2000; P. Tomaszewski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018; M. Dąbrowska (red.), *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, Warszawa-Łódź 2016; P. Łossowski, *Likwidacja Uniwersytetu Stena Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 r.*, Warszawa 1991; *Filozofia na Uniwersytecie Stefana Batorego* (red. J. Pawlak), Toruń 2002; J. Starnawski, *Sylwetki wileńskich historyków literatury*, Bydgoszcz 1997; *Ludwik Kolankowski. Dzieło i życie – indywidualny przypadek historiograficzny* (red. P. Oliński, W. Piasek), Toruń 2007; W. Makarewicz, *Wileńskie korzenie Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego*, Gdańsk 2022; J. Kozić, *Koło polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1922–1939*, „Ruch Literacki”, 2020 R. LXI, z. 4 (361), s. 429–438; M. Podhajacka, *Lektorzy języka angielskiego w międzywojniu*, Kraków 2021 (jest tam rozdział poświęcony Uniwersytetowi Stefana Batorego w Wilnie, s. 25–114). Szczegółową listę bibliograficzną na temat USB można odnaleźć w pracach Henryka Baranowskiego. Zob.: H. Baranowski, *Bibliografia Wilna. T.1, Uniwersytet Wileński: 1579–1939*, Toruń 1996; H. Baranowski, *Bibliografia Wilna. T.3, Za lata 1999–2005*, Toruń 2007.

³ Zob.: *Alma Mater Vilnensis. A short history of the University*, Vilnius 2020; A. Żalnora, *Stepono Batoro universiteto Medicinos fakulteto veikla sprendžiant Vilniaus krašto visuomenės sveikatos problemas*, Vilnius 2021; A. Bumblauskas, Z. Butkus, V. Gričius, G. Kirkienė, I. Leonavičiūtė, S. Matulaitytė, L. Skurvydaitė, S. Žilinskaitė, A. Pacevičius, V. Bronius Pšibilskis, J. Sūdžius, L. Šabajevaitė, A. Žvilius, *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*, Vilnius 2016; I. Fedorowicz, T. Dalecka, *Wilno literackie w latach 1905–1939 (Literatūrinis Vilnius 1905–1939 metais)*, Vilnius 2021; J. Bulhak, *Dvidešimt šešeri metai su Rusčicu*, Lietuvos Nacionalnis Muziejus, Vilnius 2014; J. Gudaite, *Jan Bulhak. Vilnius. I knyga*, Lietuvos Nacionalnis Muziejus, Vilnius 2012; J. Gudaite, *Jan Bulhak. Vilnius. II knyga*, Lietuvos Nacionalnis Muziejus, Vilnius 2013; J. Gudaite, *Jan Bulhak. Vilnius. III knyga: Įvykiai ir žmonės. Apylinkės*, Lietuvos Nacionalnis Muziejus, Vilnius 2011.

tylko podnosiła znaczenie miasta jako regionalnego ośrodka badań naukowych. Dla wilnian i Wileńszczyzny Uniwersytet, który świadomie nawiązywał do tradycji Akademii Batorowej oraz późniejszych jej dziejów (...) stawał się symbolem nowej epoki miasta wyzwolonego z obcej przemocy. Przywracał Wilnu rolę stolicy północno-wschodnich ziem Rzeczypospolitej, wyznaczając mu dalekie perspektywy (...) wśród polsko-litewsko-białoruskiego społeczeństwa”⁴. Można zatem stwierdzić, że badania nad dziejami USB są wciąż w kręgu zainteresowań grupy historyków, którzy systematycznie odkrywają przed nami kolejne fragmenty historii Uniwersytetu.

W powyższy trend badań wpisuje się monografia *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego pod koniec 2021 r. Autorem powyższej pracy jest Zbigniew Opacki – profesor nauk humanistycznych, historyk Uniwersytetu Gdańskiego zajmujący się historią XIX i XX w. Jego zainteresowania naukowe obejmują również zagadnienia związane z USB, w szczególności postać historyka i filozofa prof. Mariana Zdziechowskiego (1861–1938), któremu poświęcił dwie prace⁵, a także liczne artykuły dotyczące życia naukowego wileńskiej wszechnicy⁶.

Jak zaznaczono we wstępie, „praca jest poświęcona wyłącznie Wydziałowi Humanistycznemu i nie obejmuje ani zagadnień historii powstania uczelni i jej funkcjonowania w dwudziestoleciu, ani warunków studiowania z perspektywy

⁴ Zgorzelski 1996, s. 67–68.

⁵ Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny: myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk 1996; Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem: myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk 2006.

⁶ Zob. m.in.: Z. Opacki, *Postawy profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie wobec antysemityzmu na uczelni. Marian Zdziechowski i Manfred Kridl w: Jews and Slavs*, vol. 11, *Jewish-Polish and Russian Contacts* red. W. Moskovich, I. Fijałkowska-Janiak, Jeruzalem-Gdańsk 2003; Z. Opacki, *Profesor Adam Wrzosek i jego związki z Uniwersytetem Stefana Batorego w Wilnie w: Kaszubi-Pomorze-Gdańsk. W kręgu pytań o kulturę, historię i tożsamość. Księga jubileuszowa profesora Józefa Borzyszkowskiego z okazji 70 rocznicy urodzin*, red. C. Obracht-Prondzyński, T. Rembalski, K. Lewalski, Gdańsk 2016; Z. Opacki, *Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół utworzenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919*, „Kwartalnik Historyczny” 3, 1998; Z. Opacki, *Rok 1918 – transfer polskich uczonych z Rosji do szkolnictwa akademickiego Rzeczypospolitej. Przypadek Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w: Rok 1918. Odrodzona Polska i sowiecka Rosja w nowej Europie*, t. 2, red. L. Zasztowt, J. Szumski, Warszawa 2019; Z. Opacki, *Studenci chrześcijaństwo wobec studentów Żydów na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939 w: Jews and Slavs*, vol. 21, *Jews, Poles and Russians. Jewish-Polish and Russian Contacts*, red. W. Moskovich, I. Fijałkowska-Jania, Jeruzalem-Gdańsk 2008; Z. Opacki, *Środowisko naukowe USB w Wilnie wobec polsko-litewskiego sporu terytorialnego o Wileńszczyznę w latach 1919–1922 w: Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur*, cz. 2, red. R. Wapiński, Gdańsk 2001.

studenckiej”⁷. To ważny sygnał dla Czytelnika, wskazujący na zakres podejmowanej w książce tematyki. Autor skoncentrował się na funkcjonowaniu Wydziału Humanistycznego.

Licząca 668 stron zasadniczego tekstu monografia składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia oraz aneksów uzupełniających jej części analityczne. Właściwa część książki, główna narracja została zaprezentowana w czterech rozdziałach uporządkowanych problematycznie: *Utworzenie Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego struktura organizacyjna*, *Obsada Katedr Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, *Dorobek naukowo-dydaktyczny Katedr Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* oraz *Likwidacja Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w 1939 r. i dalsze losy kadry*. Zaproponowany podział pracy daje możliwość Czytelnikom łatwego i skutecznego wyszukiwania informacji zawartych w obszernej książce, w której, jak zaznaczył autor, „gęstość» opisu faktograficznego wyda się zapewne zbędnym przeciążeniem”⁸. Faktycznie, można odnieść wrażenie, że książka posiada aż nadmiar informacji, co jednak moim zdaniem w tego typu publikacjach jest wartością samą w sobie: dzięki temu zbiera i porządkuje naszą wiedzę, daje możliwość sięgnięcia po inne publikacje, słowem: poszerza horyzonty.

Pierwszy rozdział książki (*Utworzenie Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego struktura organizacyjna*, s. 21–57) stanowi wprowadzenie w temat: przedstawione zostały podstawowe informacje na temat struktury organizacyjnej WH, kadry, katedr, seminariów i zakładów naukowych oraz wyzwania stojące przed humanistyką uprawianą na batorowej wszechnicy.

Drugi rozdział (*Obsada Katedr Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, s. 59–294) w bardzo szczegółowy sposób przedstawia opis i analizę procesu obsadzania katedr na WH, okoliczności pozyskiwania naukowców dla WH, mechanizmy ich doboru, a także ostateczne czynniki decydujące o obsadzie poszczególnych katedr. Rozbudowany rozdział przypomina sylwetki takich wileńskich humanistów jak: m.in. Wincenty Lutosławski, Marian Zdziechowski, Henryk Enzelberg, Manfred Krild, Tadeusz Czeżowski czy Stanisław Kościółkowski. Jak słusznie zauważa autor – duża fluktuacja kadry naukowej oraz braki w obsadzie katedr w drugim dziesięcioleciu istnienia uczelni nie pozwoliło jej na pełne wykorzystanie potencjału⁹.

Trzeci rozdział (*Dorobek naukowo-dydaktyczny Katedr Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, s. 295–391) to przedstawienie

⁷ Opacki 2021 s. 14.

⁸ Opacki 2021, s. 18–19.

⁹ Opacki 2021, s. 411.

dorobku naukowego i dydaktycznego dwunastu katedr WH istniejących w ciągu zaledwie dwudziestu lat działalności USB oraz ścieżek karier naukowych profesorów. Należy uznać, że dorobek kresowej uczelni, wyrastającej w trudnych warunkach ekonomicznych ziem północno-wschodnich II RP był imponujący. Oczywiście, był on wypadkową wielu czynników, determinowany również z zewnątrz (MWRiOP), tym nie mniej patrząc całościowo na wileńską – batorową humanistykę należy ją ocenić pozytywnie¹⁰.

Ostatni zasadniczy rozdział czwarty (*Likwidacja Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w 1939 r. i dalsze losy kadry*, s. 393–409) przedstawia dramatyczne losy WH z okresu okupacji sowieckiej i litewskiej jesienią i zimą 1939 r., próby utrzymania niezależności i funkcjonowania w wojennej rzeczywistości. Krótki rozdział kończy narracja o wojennych i powojennych losach kadry naukowej WH. Warto przytoczyć w tym miejscu fragment dziennika Michała Römera¹¹, który moment zamknięcia USB opisał następująco: „Przejęcie majątku uniwersyteckiego w Wilnie przez nasze czynniki uniwersyteckie z rąk czynników byłego Uniwersytetu Stefana Batorego, rozpoczęte w dniu 15 grudnia, zostało ukończone bez incydentów. W ogóle ani przy przejmowaniu majątku, ani przy zamknięciu Uniwersytetu Stefana Batorego 15 grudnia żadnych ekscesów, które były zapowiadane, nie było. Na ostatnich wykładach profesorowie Uniwersytetu Stefana Batorego poświęcili przemówienia dziejom tego uniwersytetu, po zakończeniu zaś odbyło się nabożeństwo akademickie, po czym profesura i młodzież zebrały się w podwórku uniwersyteckim, gdzie przemówił do młodzieży były rektor Ehrenkretuz i przedstawiciel młodzieży oraz odśpiewane zostały polskie pieśni patriotyczne. Następnie wszyscy się rozeszli. Oczywiście, jak wszelka likwidacja instytucji żywej, były to uroczystości smutne i bolesne, ale odbyły się one z zachowaniem całej powagi i bez najmniejszych ekscesów. Ze strony litewskiej nie było żadnej ingerencji. [...] Po strajku szkolnym szkół średnich, który zresztą spalił na panewce, mogło się здаwać, że młodzież akademicka polska będzie usiłowała reagować ostro na likwidację Uniwersytetu Stefana Batorego. Zapowiadano i straszono tym. Słysząc było, że elementy narodowo-radykalne młodzieży akademickiej są poruszone tym, że akademików zdystansowała młodzież gimnazjalna. Mówiono, że 15 grudnia młodzież akademicka zabarykaduje się w gmachu uniwersytetu... Nic podobnego nie zaszło [...] Tu i ówdzie z jednej i z drugiej strony zdarzyły się małe epizodziki nietaktu, ale na ogół poszło gładko, a czasem

¹⁰ Dalecka 2003, s. 29.

¹¹ Michał Römer (1880–1945) polsko-litewski prawnik, polityk, żołnierz Legionów Polskich. Po zajęciu Wileńszczyzny przez gen. Lucjana Żeligowskiego odmówił propozycji przyjęcia urzędu premiera Litwy Środkowej i opowiedział się po stronie Litwinów. Dziekan i rektor Wydziału Prawa Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie (1927–1928, 1933–1939), profesor litewskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1939–1943, 1944–1945).

nawet w najlepszej komitywie”¹². Zamknięcie Wydziału Humanistycznego jak i całego Uniwersytetu było wydarzeniem dramatycznym. Druga wojna światowa przerwała marzenia kilku pokoleń Polaków o działalności tej wyjątkowej instytucji na ziemiach kresowych, głęboko przywiązanych do tradycji dawnego Uniwersytetu Wileńskiego¹³.

Jak już wspomniano wcześniej, integralną część pracy stanowią obszerne aneksy (s. 419–668), które z powodzeniem mogłyby być kolejnym rozdziałem monografii. W omawianej części pracy autor prezentuje w ujęciu liczbowym studentów WH, absolwentów WH w latach 1919–1929, dyplomy magisterskie wydane w latach 1931/32–1937/38, promocje doktorskie i habilitacje przeprowadzone na WH USB, doktoraty honorowe nadane z inicjatywy WH, a także słownik biograficzny profesorów, zastępców profesorów i docentów WH, bibliografie pracowników naukowych WH dotyczące okresu, gdy byli zatrudnieni w Wilnie oraz wybór dokumentów do dziejów WH USB. Przedstawienie wszystkich powyższych informacji stanowi bardzo wartościową część pracy: ukazuje dorobek naukowy wileńskiej humanistyki zebrany w jednym miejscu.

Imponująca praca Z. Opackiego nie ustrzegła się jednak pewnych mankamentów, zawiera sformułowania wymagające refleksji. Autor przedstawiając dorobek literatury dotyczący wileńskich uczonych przywołuje postaci Kazimierza Moszyńskiego oraz Cezarię Baudouin de Courtenay-Ehrenkrechtz (s. 12). Pisząc o odrębnych pracach monograficznych im poświęconym, nie wskazał niestety konkretnych tytułów. O ile w przypadku K. Moszyńskiego najprawdopodobniej chodziło o pracę pod redakcją Jadwigi Klimaszewskiej¹⁴, tak w przypadku dostępnych opracowań na temat C. Ehrenkrechtz trudno którekolwiek z nich uznać za monografię¹⁵.

¹² Römer 2018, s. 146–147.

¹³ Sukiennicki 1967, s. 13.

¹⁴ *Kazimierz Moszyński życie i twórczość*, J. Klimaszewska (red.), Ossolineum, 1976.

¹⁵ Na temat Cezarii Ehrenkrechtz i jej pracy naukowej zob.: M. Rak, *Materiały do dziejów polskiej dialektologii i etnologii. Listy Cezarii Baudouin de Courtenay, Adama Fishera, Antoniego Kaliny, Łzydora Kopernickiego, Kazimierza Nitsha, Seweryna Udzieli, Juliusza Zaborowskiego*, Kraków 2018; H. Czachowski, „Zestawić przejawy teatru...”. *Z archiwalnych śladów – historia etnologii i Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkrechtz*, w: *Z Torunia. Teksty miejscem zainspirowane*, red. A. Nadolska-Styczyńska, Toruń 2017; M. Ehrenkrechtz-Jasińska, *Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkrechtz Jędrzejewiczowa: czas wojny i emigracji*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 29, 2021; Z. Sokolewicz, *Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkrechtz-Jędrzejewiczowa: uczona i organizatorka w: Siłaczki, szefowe, społeczniczki: Polki, organizatorki*, red. E. Bogacz-Wojtanowska, M. Kostera, Warszawa 2019; Z. Sokolewicz, *Cezaria Anna Baudouin de Courtenay – Vasmer Ehrenkrechtz-Jędrzejewiczowa 1885–1967 w: Monumenta Universitatis Varsoviensis. Portrety Uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945 A-E*, Warszawa 2016; Z. Sokolewicz, *Pierwsza, uznana, zapomniana, powraca...: Cezaria Anna Baudouin de Courtenay, 1° voto Vasmer, 2° Ehrenkrechtz, 3° Jędrzejewiczowa w: Obserwatorki z wyobraźnią: etnograficzne i socjologiczne pisarstwo kobiet*, red. G. Kubicka,

Na stronie 19 pojawia się zapis, iż rozdział czwarty ma charakter informacyjny i – z czym należy się w pełni zgodzić – zasługuje na pełniejsze opracowanie. Istotnie, ta najkrótsza część monografii zaburza proporcję i tylko sygnalizuje w swojej treści powojenne losy uczonych. Było to o tyle istotne, że część spośród wileńskich profesorów, która wyjechała z Wileńszczyzny, dała początek kilku nowym polskim uniwersytetom. Warto było sięgnąć do pracy Jarosława Krasnodębskiego *Z Wilna nad Wilią do „Wilna nad Wisłą”*, w której odnajdziemy sprawozdania i relacje ekspatriantów z Wilna, a także wykaz pracowników naukowych i personelu USB przebywających w Toruniu¹⁶. Z ustaleń Krasnodębskiego wynika, iż do Torunia udali się następujący profesorowie i pracownicy WH: Konrad Górski, Tadeusz Czeżowski, Stefan Srebrny, Anatol Mirowicz, Leokadia Małunowicz-Niewiadomska, Zofia Abramowiczówna, Aleksandra Zajkowska, Wanda Rukojzo, Leon Żytkowicz¹⁷. Słowem uzupełnienia można dodać, że Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Gdański Uniwersytet

G. Majbroda, Wrocław 2014; L. Dworak-Wojakowska, *Cezaria Anna Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa (1885–1967): portret uczoney*, „Perspektywy kultury: pismo Instytutu Kulturoznawstwa Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej ”Igantianum” w Krakowie”, 2, 2014; D. Zamojska, *Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa*, w: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, t. 4, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1996; D. Zamojska, *Cezaria Baudouin de Courtenay-Vasmer Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa (1885–1967)*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” nr 2, 2011; J. Draus, *Życie i działalność Cezarii Baudouin de Courtenay-Jędrzejowiczowej (1885–1967)*, w: *Losy Polek żyjących na obczyźnie i ich wkład w kulturę i naukę świata. Historia i współczesność*, red. A. Judycka, Z. Judycki, Lublin 1999; J. Draus, *Drogi życia Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej w: Powrześnieńowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej. III Wybitne postaci kobiece*, red. A. Janicka, E. Rogalewska, V. Wejs-Milewska, Białystok-Warszawa 2021; A. Zadrożyńska, D. Zamojska, *Cezaria Anna Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa (1885–1967)* w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss, Kraków 2002; H. Muzalewska-Alexandrowicz, *Korespondencja Cezarii Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej z Marią Znamierowską-Prüfferową: przyczynek do historii etnologii polskiej*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Toruniu”, t.3, 2003; K. Braun, M. Ehrenkreutz-Jasińska, *O pracach nad opublikowaniem pamiętników i dokumentów osobistych rodziny Baudouinów, Ehrenkreutzów i Jędrzejewiczów*, „Rocznik Mazowiecki”, t.28, 2017/2018; L. Dworak-Wojakowska, *Relacje pomiędzy kulturą a etnicznością w tekstach Cezarii Anny Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej*, „Politeja: pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 5, 2014; A. Ciechomska, *Dialog możliwy w badaniach: przedmiot badań etnologii w ujęciu Cezarii Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej* w: *Odmiany dialogiczności w kulturze*, red. D. Dąbrowska, Warszawa 2019. W 1989 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu została obroniona praca magisterska Macieja Mierzejewskiego pt. *Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa* napisana pod kierunkiem dr Witolda Armona.

¹⁶ Krasnodębski 2019, s. 137–149, 156–159, 165–168.

¹⁷ Krasnodębski 2019.

Medycyny w swoich statutach zapisy mówiące o nawiązaniu i kontynuowaniu naukowych tradycji wileńskiej wszechnicy¹⁸.

Dyskusyjne zdaje się być sformułowanie, które odnajdujemy na stronie 53, jakoby idea wprowadzenia *numerus clausus* na uczelniach akademickich zyskała pozytywny odzew w innych ośrodkach akademickich, w tym we Lwowie. Autor mógł pokusić się o wyjaśnienie, kto był inicjatorem *numerus clausus* oraz przedstawić występujące na Uniwersytecie Jana Kazimierza postawy kadry nauczającej wobec narastającego problemu. Nie brakowało tam bowiem wyraźnych głosów sprzeciwu. Wystąpienia filologa klasycznego, prof. Ryszarda Gansinca¹⁹ stanowczo sprzeciwiającego się wszelkim przejawom antysemityzmu, postawa matematyka prof. Hugo Steinhausa²⁰ czy późniejszy fakt rezygnacji ze stanowiska Rektora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie dokonany przez prof. Stanisława Kulczyńskiego²¹ mogą posłużyć za przykłady. Warto wspomnieć również o odezwie wydanej 20 I 1938 r. przez grupę dwudziestu sześciu lwowskich profesorów (zarówno z UJK jak i Politechniki Lwowskiej) przeciwko wprowadzeniu getta ławkowego²². Niestety, informacje te nie wybrzmiały, a zbyt ogólny zapis stanowi spłylenie tego złożonego problemu, który dotknął wszystkie uniwersytety w II RP.

W kilku innych miejscach monografii odnajdujemy swego rodzaju „myśli niedokończone”, sformułowania zbyt ogólnikowe, bądź też wymagające potwierdzenia w źródłach i literaturze. I tak np. nie znamy prawdziwych powodów „rzekomego dystansowania się wobec władz nowo utworzonej uczelni i Wydziału Humanistycznego” (s. 146) przez Stanisława Kościakowskiego – historyka cieszącego się powszechnym uznaniem i autorytetem. Również ogólnikowym i dającym duże pole do dyskusji zdaje się stwierdzenie, iż moment wprowadzania reform Stanisława Grabskiego decydował o dalszym losie państwa polskiego.

We fragmencie na temat powstania USB i niedosłzłego powołania katedry lituanistyki (s. 397) czytamy o „szowinistycznych głosach zarówno w łonie kompletowanej kadry naukowej, jak i miejscowego społeczeństwa o wyłącznie polskim charakterze uczelni i niezgody na prowadzenie zajęć w języku innym niż polski”. Z oczywistych względów warto było w tym miejscu powołać się na

¹⁸ *Preambuła* 2019, poz. 120; Supruniuk, Supruniuk 2017; *Statut*, s. 4; Machaliński 2003, s. 115–127.

¹⁹ Gansiniec 1925; Gansiniec 1937.

²⁰ Steinhaus 1992, s. 155.

²¹ Bukowska-Marczak 2019, s. 123–124.

²² Wśród sygnatariuszy odezwę znaleźli się m.in.: Kazimierz Bartel, Leon Chwistek, Ryszard Gansiniec, Tadeusz Ostrowski, Włodzimierz Krukowski, Gabriel Sokolnicki, Włodzimierz Stożek, Kasper Weigel, Emil Bratro, Ludwik Eberman, Karol Różycki, Dezydery Szymkiewicz i Julian Tokarski. Zob.: Kalbarczyk 2015, s. 715–719.

odpowiednie źródła. Nie wdając się w polemikę oraz nie „usprawiedliwiając” polityki uprawianej przez stronę polską w stosunku do Litwinów, warto w tym miejscu zacytować fragment księgi pamiątkowej ku uczczeniu 350. rocznicy założenia i 10. rocznicy wskrzeszenia USB, w którym czytamy: „uniwersytet ma służyć nauce i kulturze ogólnoludzkiej, pojętej jak najszerzej, zgodnie z wielkimi tradycjami swoimi, i uwzględniać w sposób możliwie najlepszy potrzeby kulturalne wszystkich mieszkańców Litwy i wszystkich narodowości, kraj zamieszkujących”²³ oraz odnotować fakt, iż jak podaje Aleksander Srebrakowski, na WH USB, choć w wąskim zakresie, jednak prowadzono lektorat i omawiano gramatykę języka litewskiego²⁴. Warto zatrzymać się przy problemie lituanistyki na USB. Jak podaje Bronisław Makowski w swojej pracy²⁵ pracownicy USB już od 1920 r. postulowali o utworzenie katedry języka litewskiego. Pomysł ten był jednak torpedowany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które nie przyznawało lub przyznawało znikome dotacje na ten cel. Od 1928 r. wprowadzono lektorat j. litewskiego. Lektorem do 1930 r. pozostawał ks dr. Vincas (Bonawentura) Zajańkauskas, kolejnym na wniosek Jana Otrębskiego został prezes Litewskiego Towarzystwa Oświatowego „Rytas” – ks. prof. Petras Kraujalis. Po śmierci P. Kraujalisa w 1931 r., w latach 1933–1939 j. litewski wykładał Bronius Untulis²⁶. Badania językoznawcze lituanistyczne podjął od roku akademickiego 1925–1926 J. Otrębski, który zorganizował cykl wykładów z filologii litewskiej, a także specjalizację z tego zakresu dla zainteresowanych polonistów. W październiku 1928 r. otrzymał dotację z MWRiOP na badania dialektu litewskiego gminy Twerecz. Efektem jego badań była praca *Wschodniolitewskie narzecze twereckie*²⁷ stanowiąca opis dialektów litewskich. Dodatkowo, w latach trzydziestych XX w. J. Otrębski zaczął prowadzić badania nad związkami pomiędzy j. litewskim a językami słowiańskimi²⁸.

Swój wkład w rozwój lituanistyki na USB miał także Jan Safarewicz, który przy pomocy B. Untulisa opanował język litewski, a efekty swoich badań dotyczących wyrażania aspektu w czasowniku starolitewskim zawarł w referacie na IV Kongres Językoznawców w Kopenhadze w 1936 r.²⁹ Pozostając przy problematyce zagadnień związanych ze stosunkami narodowościowymi panującymi na USB, jako uzupełnienie warto sięgnąć do artykułu Pawła Ławryńca przedstawiającego wzajemne relacje pomiędzy prof. Marianem Zdziechowskim a rosyjskimi studentami na USB. Badania przeprowadzone przez P. Ławryńca

²³ *Pierwszy okres* 1929, s. 34.

²⁴ Srebrakowski 2009, s. 116; Kaczmarkowski 1972, s. 120.

²⁵ Makowski 1986, s. 208.

²⁶ Makowski 1986, s. 209.

²⁷ J. Otrębski, *Wschodniolitewskie narzecze twereckie. Część I. Gramatyka*, Kraków 1934.

²⁸ Dawlewicz, Fedorowicz 2017, s. 33.

²⁹ Gawrońska-Garstka 2014, s. 56.

dowodzą, iż Zdziechowski był dla rosyjskich studentów ideologicznym liderem, najważniejszym autorytetem i wzorem do naśladowania³⁰.

Informacja podana na stronie 183 na temat zawieranych porozumień i konsensusów na poziomie nieformalnym przy obsadzaniu personalnym kierowników Katedr również wymaga moim zdaniem rozwinięcia. Dobrze by się stało, aby słowa autora znalazły potwierdzenie np. w korespondencji prowadzonej między uczonymi.

Z fragmentu poświęconego Bogumiłowi Jasinowskiemu (s. 102) dowiadujemy się iż ten „studiował na wielu uczelniach” w Europie – konkretnych informacji na temat przebiegu jego kariery naukowej³¹ musimy jednak szukać dopiero w jego biogramie umieszczonym na stronie 458.

W opinii piszącego te słowa, przytoczenie choćby kilku najważniejszych prac prof. Stanisława Pigionia (s. 168) wpłynęłoby korzystniej na prezentowaną treść zapisu o „niezwykle aktywnym naukowo” uczonym. O ile powyższa uwaga ma charakter subiektywny, o tyle niezrozumiały jest zapis (zabieg?) pominięcia dwóch ostatnich nazwisk spośród pięciu kandydatów do obsadzenia Katedry Literatury Polskiej (s. 166), oraz brak przytaczanych listów wysłanych przez prof. Stefana Glixellego z Bukaresztu w lutym i czerwcu 1936 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (s. 228). Brak powyższych informacji niestety nie pozwala na pełne zrozumienie kontekstu prezentowanych zagadnień.

Niezwykle przydatne, syntetycznie napisane biogramy uczonych WH USB nie ustrzegły się drobnych uchybień: np. profesor pedagogiki Ludwik Chmaj nie był aresztowany przez Sowietów „po wojnie”, jak pisze autor (s. 435), a jesienią 1944 r.³². Autor zastosował w tym miejscu najprawdopodobniej skrót myślowy, który w zapisie doprowadził do nieznacznego, oczywistego przeinaczenia faktów.

Uzupełnieniem źródłowym informacji na temat działalności wybitnego historyka Henryka Łowmiańskiego (autora ponad dwudziestu prac, w tym fundamentalnych *Studiów nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*³³) po grudniu 1939 r. są dokumenty z Centralnego Państwowego Archiwum Litwy (LCVA)³⁴ oraz Wileńskiego Regionalnego Archiwum Państwowym (Vilnius re-

³⁰ Лавриниц 2021 s. 369–383.

³¹ Do 1918 r. B. Jasinowski studiował na uniwersytetach w: Warszawie, Berlinie, Monachium, Charkowie, Zurychu, Wiedniu oraz Lublinie.

³² Pukszo 1997, s. 31.

³³ H. Łowmiański, *Studiów nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1, 2, Wilno 1931, 1932.

³⁴ Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, F.175, Ap. 1(I)Ba, B.72 (Archiwum USB Sekretariat, Wykazy pracowników naukowych i administracji oraz woźnych USB oraz zatrudnionych w Vilnius Universitet 1939/40).

gioninis valstybės archyvas)³⁵, które wskazują jego zatrudnienie w bibliotece oraz archiwum.

Uzupełnieniem szerokiej, zasługującej na słowa uznania kwerendy archiwalnej byłoby sięgnięcie choćby do zasobów Litewskiego Archiwum Akt Specjalnych (Lietuvos Ypatingasis Archyvas) w Wilnie. Możemy tam bowiem odnaleźć papiery z przesłuchań m.in. L. Chmaja oraz ostatniego Rektora USB, prof. Stefana Ehrenkreutza³⁶. W pracy pojawiły się także drobne błędy literowe (s. 177 i 229).

Dużym zaskoczeniem *in minus* jest niestety brak jakichkolwiek fotografii – bezsprzecznie przedstawienie wizerunków uczonych Wydziału Humanistycznego USB uatrakcyjniłoby odbiór i dopełniło lekturę.

Wszystkie powyżej poczynione uwagi, co należy podkreślić, mają charakter sygnalizacyjny: stanowią komentarz i uzupełnienie do niezwykle ważnej, napisanej z rozmachem monografii.

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego, po 72 latach od zamknięcia doczekał się pierwszego pełnego opracowania naukowego. Kosztem wielu lat poświęconych kwerendom przeprowadzonym przede wszystkim w Wilnie jak i w 15 archiwach w Polsce oraz benedyktyńskiej pracy autora, do rąk Czytelnika trafiła książka, po którą każdy badacz dziejów USB będzie musiał sięgnąć. Ilość zgromadzonych w niej informacji oraz przystępny sposób przedstawienia, w tym bardzo liczne aneksy (stanowiące w sumie około 1/3 zawartości książki) stanowią jej największą wartość. Opacki dokonał bardzo trudnej sztuki – uchwycił i zaprezentował nie tylko to, co wynika wprost z licznie wykorzystanych źródeł, ale również odpowiednio zaakcentował imponderabilia – czynnik ludzki, tak często determinujący działania oraz mający swoje konsekwencje w funkcjonowaniu instytucji – w tym wypadku WH USB. Profesor prawa kanonicznego na USB, ks. Walerian Meysztowicz w swoich wspomnieniach napisał: „Nikt dziś nie wie, czym były dla nas mury uniwersyteckie, dawne kolegium jezuickie przy kościele św. Jana. Jakie uczucie budził uniwersytet Śniadeckich, Mickiewicza i Lelewela, uniwersytet mego pradziada, na który już ani mój ojciec, ani mój dziad chodzić nie mogli; z dzieciństwa pamiętałem mroczne korytarze gmachu, w którym mieściła się wówczas »pierwaja wileńska gimnazja« – gdzie mówić po polsku nie było wolno. I oto-zwycięstwo, odnowienie uniwersytetu! – wykład publiczny w Sali Śniadeckich!”³⁷ Czy Opackiemu udało się przybliżyć nas do tamtych chwil i odtworzyć to, czym żyło

³⁵ Vilniaus Regioninis Valstybės Archyvas, F. 761, Ap. 4, B. 542. Fotokopie dokumentów w zbiorach autora dzięki uprzejmości prof. Lorety Skurvydaite (Uniwersytet Wileński).

³⁶ Lietuvos Ypatingasis Archyvas, F:k-1, Ap. 8, B. 117. Cyfrowa kopia ww. sprawy znajduje się również w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Zob.: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, BU 2553/183.

³⁷ Meysztowicz 2021, s. 215.

pokolenie Meysztowicza? W moim przekonaniu zrobił bardzo duży krok w tym kierunku. Kolejnym autorom podejmującym próby stworzenia podobnej pracy z pewnością będzie niezwykle ciężko powtórzyć ten wyczyn. Monografia wypełnia lukę w historiografii, przynosi próbę odpowiedzi na liczne pytania na temat organizacji i funkcjonowania Wydziału Humanistycznego USB. Przez kolejne lata będzie stanowić ważny punkt odniesienia w kolejnych badaniach nad wileńską humanistyką.

Wyrazem uznania dla pracy autora jest fakt, iż monografia Z. Opackiego w chwili pisania niniejszego artykułu została nagrodzona *Nagrodą Przeglądu Wschodniego im. Aleksandra Gieysztor*a w kategorii Nagroda Krajowa, organizowanego przez kwartalnik „Przegląd Wschodni” Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego³⁸.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, F.175, Ap. 1(I)Ba, B.72.

Vilniaus Regioninis Valstybės Archyvas, F. 761, Ap. 4, B. 542.

Lietuvos Ypatingasis Archyvas, F:k-1, Ap. 8, B. 117.

Opracowania

Bukowska-Marczak E. (2019), *Przyjaciele, koledzy, wrogowie? Relacje pomiędzy polskimi, żydowskimi i ukraińskimi studentami Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Warszawa.

Dalecka T. (2003), *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków.

Dawlewicz M., Fedorowicz I. (2017), *Współpraca polonistów Uniwersytetu Stefana Batorego z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1922–1939*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” t. 17, s. 22–46.

Gansiniec R. (1937), *Ghetto ławkowe. Odczyt wygłoszony 16 X 1937*, Lwów.

Gansiniec R. (1925), *Sprawa numerus clausus i zasadnicze jej znaczenie: antysemityzm akademicki jako objaw antysemityzmu społecznego*, Warszawa.

Gawrońska-Garstka M. (2014), *Jan Szczepan Otrębski. Życie i dzieło (1889–1971)*, Poznań.

Kaczmarkowski M. (1972), *Profesor Jan Szczepan Otrębski (1889–1971), szkic biograficzny*, „Roczniki Humanistyczne” t. XX, z. 4, s. 117–123.

³⁸ https://historia.ug.edu.pl/media/aktualnosci/109735/nagroda_przegladu_wschodniego_przyznana_ksiazce_profesora_zbigniewa_opackiego (dostęp 10.03.2022).

- Kalbarczyk S. (2015), *Kazimierz Bartel (1882–1941). Uczony w świecie polityki*, Warszawa.
- Krasnodebski J. (2019), *Z Wilna nad Wilią do „Wilna nad Wisłą”. Ekspatriacja i osiedlenie się mieszkańców Wileńszczyzny w Toruniu (1944–1948)*, Toruń.
- Machaliński Z. (2003), *Wokół roli Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w tworzeniu Akademii Lekarskiej w Gdańsku*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis” t. XXXIII, s. 115–127.
- Makowski B. (1986), *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa.
- Meysztowicz W. (2021), *Gawędy o czasach i ludziach*, Łomianki.
- Opacki Z. (2021), *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk.
- Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13. XII. 1918 R. – 11. X. 1919 R.)* Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego (1929), w: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Tom II dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno.
- Pukszto A. (1997), *Ostatnie chwile Rektora Stefana Ehrenkreutzta*, „Zeszyty Historyczne” z. 120, s. 20–34.
- Römer M. (2018), *Dzienniki*, t. 6, 1939–1945, Warszawa.
- Srebrakowski A. (2009), *Litwa i Litwini na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, w: *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, red. W. Roman, J. Marszałek-Kawa, Toruń.
- Steinhaus H. (1992), *Wspomnienia i zapiski*, oprac. A. Zgorzelska, Londyn.
- Sukiennicki W. (1967), *Legenda i rzeczywistość*.
- Supruniuk A., Supruniuk M. A., (2017), *Tajemnicze początki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: (Wilno i Lwów w Toruniu)*, Toruń.
- Venclova T. (2013), *Wilno. Przewodnik biograficzny*, przeł. B. Piasecka, Warszawa.
- Zgorzelski Cz. (1996), *Przywołane z pamięci*, Lublin.
- Lavrinić P. (2021), *Маріан Здзеховскіі і русскіе студэнты Універсітэта Сцефана Баторыя ў Вільню* w: *Pod znakiem Orła i Pogoni. Polsko-litewskie związki naukowe i kulturowe w dziejach Uniwersytetu Wileńskiego. Zbiór studiów*, red. I. Fedorowicz, M. Dawlewicz, K. Geben, Vilnius.

Strony internetowe

- Preambuła Statutu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, w: *Biuletyn Prawny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu* (2019), poz. 120, <https://www.umk.pl/uczelnia/dokumenty/statut/Statut-UMK.pdf> (dostęp 28.02.2022).
- Statut Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego*, s. 4, <https://gumed.edu.pl/2418.html> (dostęp 28.02.2022).
- https://historia.ug.edu.pl/media/aktualnosci/109735/nagroda_przeglądu_wschodniego_przyznana_książce_profesora_zbigniewa_opackiego (dostęp 10.03.2022).